

Wij zaten in de studiezaal toen de rector binnenkwam, gevolgd door een *nieuwe* in burgerkleden en door een conciërge die een grote lessenaar droeg. Wie sliep werd wakker, en iedereen rees overeind alsof hij opschrok uit zijn werk.

De rector beduidde ons weer te gaan zitten, wendde zich tot de surveillant en zei zachtjes: 'Mijnheer Roger, ik heb hier voor u een leerling die voorlopig in de tweede komt. Als zijn werk en gedrag naar wens zijn, gaat hij door *naar de groten*, waar hij gezien zijn leeftijd thuishoort.'

De *nieuwe* was, half aan het oog onttrokken, in de hoek achter de deur blijven staan: een boerenjongen van een jaar of vijftien, een stuk groter dan één van ons. Zijn haar was recht langs zijn voorhoofd afgeknipt, als bij een koorknaap uit de dorpskerk, en hij maakte een gedweë, doodverlegen indruk. Hoewel hij niet breed in de schouders was, zat zijn groenlakense jasje met zwarte knopen hem kennelijk te krap, en door het split van de manchetten puilden zijn polsen, die rood waren en doorgaans onbedekt bleven. Zijn benen, in blauwe kousen, staken uit een gelige, door bretels opgesjorde broek. Zijn zware, slecht gepoetste schoenen waren met spijkers beslagen.

Wij begonnen onze lessen op te zeggen. Hij was een en al oor, luisterde zo aandachtig als naar een preek, en durfde zelfs zijn benen niet over elkaar te slaan of ook maar te leunen op zijn elleboog. En toen om twee uur de bel ging, moest de surveillant hem waarschuwen vóór hij bij ons in de rij plaatsnam.

Als wij de klas binnenkwamen, gooiden wij gewoonlijk onze petten op de grond om sneller onze handen vrij te hebben. Je moest ze vanuit de deuropening onder de banken doorzeilen, met

een klap tegen de muur aan, zodat er flink wat stof opstooft: dát was *de kunst*.

Maar deze handeling had hij of niet opgemerkt, of hij durfde niet mee te doen, want na het bidden zat de *nieuwe* nog steeds met zijn pet op zijn knieën. Het was een eigenaardig geval, zo een dat de kenmerken van berenmuts en kapoets, van sjako, bolhoed en slaapmuts in zich verenigt, kortom een van die armzalige gewrochten die in hun nietszeggende lelijkheid iets diepzinnigs uitstralen, zoals het gezicht van een onnozele. Eivormig en versterkt met baleinen begon het met een boordsel van drie worsten; daarboven wisselden, door een rode bies gemarkeerd, ruiten van fluweel en van konijnenbont elkaar af; ten slotte volgde een soort zak die uitliep in een kartonnen veelhoek, afgezoomd met een gecompliceerd patroon van tresband, en aan een lang en te dun koord hing een kwastje van gouddraad af, in de vorm van een eikel. De pet was nieuw, de klep glom.

‘Sta eens op,’ zei de leraar.

Hij stond op, zijn hoofddekseel viel. De hele klas begon te lachen.

Hij bukte zich om het ding op te rapen. Een buurman stootte hem aan met de elleboog, zodat de pet weer viel. Hij raapte hem nogmaals op.

‘Doe toch weg, die helm,’ zei de leraar, een geestige vent.

De leerlingen schaterden het uit, zodat de arme jongen in zijn verwarring niet meer wist of hij zijn pet nu in zijn hand houden, op de grond leggen of op zijn hoofd zetten moest. Hij ging weer zitten en legde hem op zijn knieën.

‘Opstaan,’ zei de leraar weer, ‘en vertel eens hoe je heet.’

De *nieuwe* sprak stamelend en onverstaanbaar een naam uit.

‘Nog eens!’

Weer klonk het gestamel van dezelfde lettergrepen, overstemd door het gejoel in de klas.

‘Harder!’ schreeuwde de leraar, ‘harder!’

De *nieuwe* verzamelde nu al zijn moed, deed zijn mond wagenwijd open en galmde uit volle borst, alsof hij iemand riep: ‘*Charbovari.*’

Nu brak een kabaal los, een steeds groter spektakel, met gierende uithalen (er werd geloeid, geblaft, en boven het stampvoe-

ten uit klonk telkens: *Charbovari! Charbovari!*). Het dijde uit tot een brij van klanken, kwam moeizaam tot bedaren en zette dan plotseling weer in over een rij banken, waar als een nasputterende voetzoeker nog een gesmoord gelach naklonk.

Gaandeweg, onder een regen van strafwerk, herstelde zich de orde in de klas, en toen de leraar, nadat de ander zijn naam had gedictieerd, gespeld en opnieuw gezegd, eindelijk wist dat hij Charles Bovary heette, moest de arme jongen meteen op de strafbank gaan zitten, vlak voor de kathedraal. Hij kwam overeind, maar bleef toen weifelend staan.

‘Wat zoek je?’ vroeg de leraar.

‘Mijn pè...,’ zei de *nieuwe* bedeesd, en wierp schichtige blikken om zich heen.

‘De hele klas vijfhonderd regels!’ bulderde de leraar, en zijn woedende uitroep bedwong als een *Quos ego** een nieuwe uitbarsting.

‘Stil dan toch!’ vervolgde hij verontwaardigd, en wiste zijn voorhoofd af met een zakdoek die hij uit zijn baret had gehaald. ‘En de *nieuwe* schrijft twintigmaal het werkwoord *ridiculus sum** over.’

Daarna voegde hij er zachter aan toe: ‘Kom, die pet vind je wel weer, die is heus niet gestolen!’

De rust keerde terug. De hoofden bogen zich over de schriften en de *nieuwe* was twee uur lang een toonbeeld van kalmte, ook al werden er zo nu en dan met de punt van een pen propjes papier tegen zijn gezicht aan geschoten. Maar hij streek ze weg met zijn hand en bleef onbeweeglijk, met neergeslagen ogen zitten.

’s Avonds in de studiezaal haalde hij zijn morsmouwen uit zijn bank, ordende zijn spullen en linieerde zorgvuldig zijn papier. Hij zat zichtbaar te zwoegen en zocht gewetensvol alle woorden op in het woordenboek. Zonder twijfel had hij het aan dit blijk van goede wil te danken dat hij niet een klas werd teruggezet, want hoewel hij de taalregels goed kende, was zijn zinsbouw onbeholpen. De beginselen van het Latijn waren hem bijgebracht door de dorpspastoor, omdat zijn ouders hem om financiële redenen zo laat mogelijk naar school hadden gestuurd.

* Voor de noten, zie bladzijde 365 e.v.

Zijn vader, Charles Denis Bartholomé Bovary, was een gewezen assistent-bataljonsarts die rond 1812, na een schandaal in verband met de loting, gedwongen ontslag uit de dienst had genomen. Daarna had hij geprofiteerd van zijn charmes door terloops een bruidsschat van zestigduizend frank op te strijken, die zich aanbood toen de dochter van een manufacturier verliefd werd op zijn imponerend uiterlijk. Hij was een mooie man, een snoever die zijn sporen luid liet rinkelen, met brede bakkebaarden die overgingen in een grote knevel, altijd met ringen aan zijn vingers; en in zijn kleurige, opzichtige kledij leek hij net een ijzervreter met de zwierige manieren van een handelsreiziger. Na de voltrekking van het huwelijk teerde hij een paar jaar op het vermogen van zijn vrouw, at er goed van, stond laat op, rookte grote porseleinen pijpen, kwam 's avonds niet thuis voor de schouwburg uit was, en liep de kroegen af. Zijn schoonvader stierf en liet weinig na; hij was verontwaardigd, ging zelf *in de handel*, verspeelde wat geld en trok zich terug op het platteland om te gaan *boeren*. Maar van de grond had hij al net zoveel verstand als van de katoentjes, op zijn paarden reed hij rond in plaats van ze voor de ploeg te spannen, zijn vaten cider tapte hij leeg voor eigen gebruik in plaats van ze te verkopen, het mooiste pluimvee op zijn erf verorberde hij zelf, en met het spek van zijn varkens vette hij zijn jachtlaarzen in. Hij kwam dan ook algauw tot het inzicht dat hij zich beter niet meer kon wagen aan enige vorm van speculatie.

Het lukte hem voor tweehonderd frank per jaar in een dorp tussen Caux en Picardië een woning te huren, half boerderij, half herenhuis; en vol spijt, verbitterd, wrokkend tegen de hemel en gebeten op de wereld, zocht hij al op zijn vijfenveertigste de eenzaamheid, omdat, naar zijn zeggen, de mensen hem tegenstonden en hij besloten had voortaan een vredig bestaan te leiden.

Zijn vrouw was eertijds dol op hem geweest; maar door de serviele wijze waarop ze hem had bemind, had zij hem nog verder van zich verwijderd. Zo vrolijk als zij vroeger was, vol liefderijke toewijding, zo humeurig werd zij met het klimmen der jaren, wrang en prikkelbaar, als wijn die verschraalt en verandert in azijn. Wat had ze in het begin niet doorstaan zonder een klacht te uiten, toen ze zag hoe hij alle sletten uit het dorp naliep, en als hij 's nachts na een tocht langs wel twintig kotten bij haar kwam aan-

zetten, onbekwaam en stinkend naar de drank! Later, nadat haar trots in opstand was gekomen, werd ze gesloten en ze kropte haar woede op in een stoïcijns stilzwijgen waarin ze tot haar dood zou volharden. Zij was altijd in de weer, overal tegelijk. Zij ging naar de procureur, bezocht de rechter, herinnerde zich de vervaldatum van een schuldbrief en verkreeg uitstel van betaling. Thuis waste zij, streek en verstellde de kleren, hield toezicht op de werklui en betaalde hun rekeningen, terwijl meneer zich nergens druk om maakte, maar gedurig bij de haard zat te roken, af en toe spuwend in de as, slaperig en gemelijk, om slechts dan op te leven als hij iets op haar kon aanmerken.

Toen zij een kind kreeg, moest dit bij een min worden uitbesteed. Na zijn thuiskomst werd de kleine als een prins verwend. Zijn moeder gaf hem niets dan zoetigheid te eten, zijn vader liet hem rondlopen op blote voeten en beweerde zelfs quasi-filosofisch dat het kind beter helemaal naakt kon opgroeien, zoals de jonge dieren. Wars als hij was van alle moederlijke bezorgdheid, zweefde hem een mannelijk ideaal van de kindertijd voor ogen, waarnaar hij zijn zoon wilde vormen: hij moest een harde, Spartaanse opvoeding krijgen, gericht op een robuuste gezondheid. Hij liet hem slapen in een onverwarmde kamer, leerde hem grote glazen rum drinken en processies beschimpen. Maar de jongen had een vreedzame inborst en de vader zag zijn inspanningen niet beloond. Zijn moeder nam hem overal mee naartoe, knipte poppetjes voor hem, vertelde sprookjes, hield eindeloze monologen vol melancholiek getinte grapjes en troetelwoordjes. In haar vereenzaamd bestaan projecteerde zij al haar vervlogen en gebroken trots op dit kind. Zij droomde van een grootse carrière voor hem, zag hem al bij waterstaat of in de magistratuur, voornaam, knap, geestig. Zij leerde hem lezen en zelfs, bij een oude piano die zij bezat, een aantal kleine romances zingen; maar de heer Bovary gaf geen zier om cultuur en verklaarde dat dit maar *verloren moeite* was! Waar moesten ze het geld vandaan halen voor zijn studie? Hoe konden ze ooit een ambt of een zaak voor hem kopen? Bovendien, *iemand met pit komt altijd wel vooruit in de wereld*. Mevrouw Bovary beet op haar lippen en het kind zwierf door het dorp.

Hij ging met de boeren mee naar het land en verjoeg de kraaien met kluiten modder. Hij at bramen in de greppels, hoedde kalkoe-

nen met een stok, hielp met het keren van het hooi, rende door het bos, hinkelde bij regen in het kerkportaal en soebatte net zo lang bij de koster tot hij op feestdagen de klok mocht luiden, waarbij hij—met zijn volle gewicht aan het touw hangend—zich bij elke slag omhoog voelde gaan.

Zo groeide hij als een jonge eik, kreeg stevige knuisten en een frisse kleur.

Toen hij twaalf was, zorgde zijn moeder ervoor dat een begin werd gemaakt met zijn studie. De pastoor werd ermee belast. Maar de lessen waren zo kort en onregelmatig dat ze weinig vruchten afwierpen. Hij gaf ze in verloren ogenblikken, staand in de sacristie, gehaast, tussen een doop en een begrafenis door; of als hij niet op huisbezoek hoefde, liet hij na het angelus* zijn leerling bij zich komen. Ze gingen naar boven en installeerden zich op zijn kamer; om de kaars zwermden mugjes en nachtvlinders. Het was warm, de jongen viel in slaap; ook de eerwaarde dommelde weg, met zijn handen op zijn buik, en weldra zat hij met zijn mond open luid te snurken. Andere keren, als mijnheer pastoor een zieke uit de omgeving had bediend en op de terugweg Charles zag ravotten in de velden, riep hij hem bij zich, stak een donderpreek tegen hem af en liet hem in één moeite door aan de voet van een boom zijn werkwoorden vervoegen. Een regenbui maakte er een eind aan, of een kennis die voorbijkwam. Overigens was de pastoor altijd tevreden over hem, en hij beweerde zelfs dat de *jongeman* een uitstekend geheugen bezat.

Zó ging het niet langer. Mevrouw dreef de kwestie op de spits, en beschaamd, of misschien alleen omdat hij het beu was, gaf menner zich zonder slag of stoot gewonnen; en ze wachtten nog een jaar tot de jongen zijn plechtige communie had gedaan.

Daarna gingen er nog eens zes maanden overheen; en het jaar daarop werd Charles toch echt naar het college in Rouen gezonden, waar zijn vader hem persoonlijk afleverde, tijdens de jaarmarkt, eind oktober.

Het is vrijwel uitgesloten dat een van ons zich tegenwoordig nog bijzonderheden van hem herinnert. Het was een bedaarde jongen, hij speelde tijdens het speeluur, studeerde in de studiezaal, luisterde onder de les, sliep goed op de slaapzaal en vertoonde aan tafel een gezonde eetlust. Als supervisor had hij een hande-

laar in ijzerwaren uit de Rue Ganterie, die hem eens per maand, 's zondags na het sluiten van de winkel, ophaalde, hem naar de haven stuurde om naar de schepen te gaan kijken en hem klokslag zeven, vóór het avondmaal, naar het internaat terugbracht. Elke donderdagavond schreef hij met rode inkt een lange brief aan zijn moeder en verzegelde hem met drie ouwels; daarna nam hij zijn geschiedenisschrift nog eens door, of hij las *Anacharsis** in een oude uitgave die rondslingerde in de studiezaal. Tijdens het wandelen praatte hij met de knecht, die net als hij van buiten kwam.

Door noeste arbeid wist hij zich te handhaven onder de middelmatige leerlingen; één keer won hij zowaar de eerste prijs voor natuurlijke historie. Maar ervan overtuigd dat hij dat diploma ook wel alleen kon halen, namen zijn ouders hem na de derde klas van school en lieten hem medicijnen studeren.

Zijn moeder vond voor hem een kamer, vier hoog aan het Eau-de-Robec, bij een stoffenverver uit haar kennissenkring. Zij regelde de prijs voor zijn pension, voorzag hem van meubels, een tafel en twee stoelen, liet een oud kersenhouten ledikant van thuis komen, en kocht een gietijzeren kachelkje met zoveel brandhout dat haar arme jongen geen kou zou lijden. Een week later vertrok zij weer, nadat ze hem wel duizendmaal op het hart had gedrukt om, nu hij op eigen benen stond, goed op zichzelf te passen.

Toen hij op de aanplakborden het collegerooster las, duizelde het hem: anatomie, pathologie, fysiologie, farmacie, chemie, botanica, kliniek en therapeutiek, om nog maar te zwijgen van hygiëne en materia medica, niets dan namen waarvan hij de etymologie niet kende, en die hem voorkwamen als even zoveel toegangspoorten tot heiligdommen vol plechtige duisternis.

Hij begreep er niets van; hoe goed hij ook oplette, hij snapte het niet. En toch werkte hij hard: hij had stapels dictaten, volgde alle colleges en sloeg geen practicum over. Hij volbracht zijn bescheiden dagelijkse plicht als een molenpaard dat ronddraait met oogkleppen voor, zonder te weten wat het vermaalt.

Om hem in zijn uitgaven tegemoet te komen, stuurde zijn moeder hem elke week met de bode een stuk gebraden kalfsvlees, waarmee hij zijn middagmaal deed als hij trappelend van kou thuishkwam van zijn ochtendbezoek aan het ziekenhuis. Daarna moest hij ijlings naar de collegezaal, naar de snijkamer, naar de

kliniek, en wederom, de hele stad door, terug naar huis. Ten slotte ging hij, na een karig avondmaal bij zijn kostbaas, op zijn kamer zitten werken, in zijn doorweekte kleren waar, bij de gloed van de kachel, de damp afsloeg.

Op mooie zomervonden, rond het uur dat de straten zoel en verlaten zijn, als de dienstmeisjes met elkaar raketten op de stoep voor het huis, deed hij het venster open en leunde naar buiten. Het riviertje dat deze wijk van Rouen tot een schamel klein-Venetië maakt, stroomde beneden hem, geel, paars of blauw tussen de bruggen en de hekken. Aan de oever hurkten werklieden neer en wasten hun armen in het water. Aan latten die hoog uit de zolders naar buiten staken, hingen strengen katoen te drogen. Tegenover hem, boven de daken, koepelde helder en weids de hemel, waarin de zon rood onderging. Wat zalig moest het nu daarginds zijn! Zo koel onder de beukenhaag! En hij sperde zijn neusgaten open om de gezonde geuren van het land op te snuiven, waarvan hij hier verstoken bleef.

Hij vermagerde, werd langer, en zijn gezicht kreeg iets lijdzaam dat hem bijna interessant maakte.

Uit nonchalance, als vanzelf, liet hij al zijn goede voornemens varen. Op een keer miste hij het practicum, de volgende dag een college, en daar het nietsdoen hem wel beviel, kwam hij van lieverlede helemaal niet meer.

Hij werd een vaste bezoeker van het café en raakte verslingerd aan het dominospel. Zich avond aan avond opsluiten in een bedompt proeflokaal om zwartgestipte stukjes schapenbot met een klap op een marmeren tafel te deponeren, scheen hem een verrijnde demonstratie van persoonlijke vrijheid, een daad die hem in eigen ogen gewichtiger maakte. Het was of hij zijn intrede in de wereld deed, of hij werd ingewijd in verboden genoegens; en als hij naar binnen stapte, legde hij zijn hand met een haast zinnelijk genot op de knop van de deur. Nu kwam er heel wat in hem los dat voordien had gesluimerd; hij studeerde liedjes in, zong op fuiven, raakte in geestdrift voor Béranger,* leerde punch bereiden en—eindelijk—de liefde kennen.

Dank zij deze voorbereidende werkzaamheden zakte hij als een baksteen voor zijn heelmestersexamen.* En dat terwijl ze hem nog diezelfde avond thuis verwachtten om zijn succes te vieren!

Hij keerde lopend terug, maakte halt aan de rand van het dorp, liet zijn moeder halen en biechtte alles aan haar op. Ze zei dat hem geen blaam trof, weet zijn falen aan de onbillijkheid van zijn examinatoren, beurde hem wat op en nam het op zich de kwestie met zijn vader te regelen.

Pas vijf jaar later kwam de heer Bovary achter de waarheid; toen was het oud nieuws en hij liet het er maar bij, temeer omdat hij weigerde aan te nemen dat een afstammeling van hem een stommeling kon zijn.

Charles toog dus weer aan het werk, bereidde zich degelijk voor op zijn examen en leerde van tevoren alle vragen uit zijn hoofd. Hij slaagde met een tamelijk goed cijfer. Wat een triomf voor zijn moeder! Er werd een groot diner gegeven.

Waar moest hij praktijk uitoefenen? In Tostes. Daar woonde alleen een bejaarde arts. Mevrouw Bovary zag al een tijd lang uit naar zijn dood, en de goede man had zijn biezen nog niet gepakt, of Charles was al tegenover hem gevestigd als zijn opvolger.

Ze had nu haar zoon grootgebracht, hem medicijnen laten studeren en in Tostes een praktijk voor hem ontdekt, maar daarmee was ze er nog niet; hij moest een vrouw hebben. Ook die vond zij voor hem: een deurwaardersweduwe in Dieppe, van vijfenveertig jaar, met een lijfrente van twaalfhonderd frank.

Hoewel ze lelijk was, zo mager als een panlat en puistig als een uitgebotte wilgentak, had mevrouw Dubuc aan huwelijkskandidaten geen gebrek. Om haar doel te bereiken moest moeder Bovary hen eerst stuk voor stuk uitschakelen, en zij onderving zelfs heel handig het gekuip van een spekslager die de steun van de Kerk genoot.

Charles had verondersteld dat dit huwelijk een verbetering van zijn omstandigheden zou inluiden, dat hij vrijer zou worden en zeggenschap kreeg over haar en haar geld. Maar zijn vrouw was de baas; in gezelschap moest hij dit zeggen en dat niet, en op vrijdag werd er gevast. Hij had zich maar te kleden zoals zij dat wenste, en wanneer zijn patiënten niet betaalden, diende hij hen te manen. Ze maakte zijn brieven open, ging zijn gangen na en luisterde hem af wanneer hij in zijn spreekkamer consult gaf aan een vrouw.

Zij verlangde elke ochtend haar chocola op bed, duizend en één attenties. Voortdurend klaagde ze over haar zenuwen, haar borst,

haar stemmingen. Zij kon dat geloof om zich heen niet verdragen; vertrok men, dan werd de eenzaamheid haar te machtig; kwam men bij haar terug dan was dat zeker om te zien of ze al doodging. 's Avonds, als Charles thuiskwam, trok zij haar lange magere armen onder de dekens uit, sloeg ze om zijn hals en dwong hem te gaan zitten op de rand van het bed. Vervolgens begon zij haar nood te klagen: hij vergat haar, hij hield van een ander! Ze hadden haar wel gezegd dat ze ongelukkig zou worden; en tot besluit vroeg ze hem om een drankje voor haar gezondheid en om een beetje meer liefde.